

نظام وقف اسلامی و نظام‌های مشابه در جهان غرب

Endowment – Foundation – Trust

بررسی تطبیقی^۱

*محمد عبدالحلیم عمر

مترجم: علی زاهدی

چکیده

وقف از نهادهای مهم اجتماعی است که هم در اسلام بر آن تأکید فراوان شده و هم در ادیان غیر از اسلام و جوامع غیر مسلمان مورد توجه قرار گرفته است. در غرب معاصر نیز وقف از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است به طوری که شمار سازمان‌ها و بنیادهای وقفی و خیریه، تنها در آمریکا از مرز میلیون گذشته است. اکنون باید دید آیا میان نظام وقف در غرب و نظام وقف در اسلام تفاوتی هست؟ و آیا وقف اسلامی می‌تواند از وقف غربی استفاده کند؟ پاسخ به این دو پرسش و پرسش‌های دیگر، در پژوهش حاضر بررسی می‌شود. مؤلف که خود صاحب تحصیلات آکادمیک در این رشته و دارای تجربه عملی در مدیریت اقتصادی است، نخست تاریخچه‌ای مختصر از پیدایش وقف در اسلام و غرب را بیان می‌کند. سپس مقایسه‌ای مفصل میان اهداف و زمینه‌های مصرف وقف در اسلام و غرب انجام می‌دهد. در فصل دوم ابعاد سازمانی و مالی وقف در اسلام و نظام‌های غربی مشابه را بررسی می‌کند و در نهایت با ذکر واقعیت کنونی وقف در جهان اسلام و غرب، به آسیب‌شناسی آن پرداخته، با بیان نقاط ضعف نهاد وقف در جهان اسلام، راهکارهایی را برای فعال شدن و رفع نقایص آن پیشنهاد می‌دهد.

کلیدواژه‌ها:

وقف در اسلام، وقف در غرب، Trust، Endowment، Foundation، زمینه‌های وقف.

* استاد حسابداری در دانشکده تجارت دانشگاه قاهره و مدیر مرکز اقتصاد اسلامی در دانشگاه الازهر مصر

احسان/نیکوکاری که مبتنی بر کمک به دیگران است، از برترین فضائل و صفات نیکوی انسانی است که دین نیز بدان دستور داده است **إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ**^۲. همچنین مصلحان در هر جا و هر زمان منادی آن بوده‌اند و خیران نیز در طول تاریخ در انجام آن کوشا بودند.

در این میان، اسلام در ساماندهی به نیکوکاری پیشتاز بود. این ساماندهی سبب شد پدیده نیکوکاری به صورت ساختاری کامل و منحصر به فرد درآید و حالتی بینابین فردی و سازمانی، تکلیف و کار داوطلبانه بیابد و به شیوه‌ها و سازوکارهای متنوعی مانند زکات، وقف و کمک‌های داوطلبانه دیگر تحقق یابد.

تاریخ و وضعیت کنونی شاهد نقش مهم این سازوکارها در جلوگیری از فقر و نیز رواج روحیه همبستگی اجتماعی و تقویت رفاه جامعه بوده، اما اکنون نیاز به آن است که این سازوکارها در جهان اسلام، آن هم در زیر سایه سنگین جهانی‌شدن، کارآمدتر شود. جهانی‌شدن تبعاتی همچون کاهش نقش دولت و گسترش نظام سرمایه‌داری بازار آزاد را به دنبال داشته است. نظامی که

شکست خود در تحقق عدالت اجتماعی را ثابت کرده است. این امر سبب شده سازمان‌های غیر دولتی برای اجرای اقدامات حمایتی خود در جامعه فشاری سنگین را متحمل شوند.

اقدامات حمایتی این سازمان‌ها بر پایه نوعی از سازوکارهای نیکوکاری است که حالتی مستمر دارند. از مهم‌ترین این سازوکارها نظام وقف است. وقف بر پایه کمک داوطلبانه مالی است که به شکل سرمایه‌گذاری ثابت صورت می‌گیرد. این کار، منافع و درآمدهایی را تولید می‌کند و این درآمدها در اعمال خیر صرف می‌شود.

موضوع بحث

- از مسلمات آن است که وقف یک نهاد اسلامی برجسته بوده، نقشی مهم و بزرگ را در حمایت از تمدن اسلامی در طول تاریخ داشته است.

- و وضعیت کنونی وقف در کشورهای اسلامی چندان کارآمد نیست و از نقاط ضعف متعددی رنج می‌برد.

- و نیاز به کارآمد کردن نقش وقف در دوران کنونی بیش از پیش احساس می‌شود؛ چرا که فقر و عقب‌ماندگی در جهان اسلام رو به افزایش است.

- و اینکه اقدامات خیرخواهانه در

کشورهای غربی به شکلی عجیب رو به افزایش است؛ به گونه‌ای که اینک میلیون‌ها مؤسسه خیریه با فعالیت‌های متنوع ایجاد شده‌اند و اموال خیریه آنها سر به میلیارد می‌زند.

– و از آنجا که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود: «حکمت گمشده مؤمن است. از این رو هر جا آن را یافت، او به [فراگیری] آن سزاوارتر است؛

از این رو یکی از محورهای دومین همایش وقف که ان شاء الله دانشگاه «ام القری» برگزار می‌کند، بررسی تجربیات غرب در زمینه اقدامات خیر و چگونگی استفاده از آنها برای فعال کردن و کارآمد کردن وقف اسلامی در جهان معاصر است. بدین سان، من نیز تصمیم گرفتم درباره این موضوع پژوهشی را تدوین کنم با عنوان «نظام وقف اسلامی و نظام‌های مشابه در جهان غرب – بررسی تطبیقی».

اهداف پژوهش حاضر

اهداف پژوهش حاضر در پاسخ به پرسش‌های ذیل است:

– نظام‌های غربی مشابه با نظام وقف اسلامی چیست؟

– ابعاد سازمانی و مالی این نظام‌های

غربی چیست؟

– آیا در نظام‌های غربی مشابه مواردی هست که در نظام وقف اسلامی نیست و می‌توان از آنها استفاده کرد؟

– چرا وقف اسلامی دچار خمودی است و نظام‌های غربی مشابه روز به روز تقویت می‌شوند؟

ساختار

پژوهش حاضر در سه بحث ذیل اهداف خود را پی می‌گیرد:

نخست. تعریف وقف و نظام‌های غربی مشابه؛

دوم. ابعاد سازمانی و مالی وقف و نظام‌های غربی مشابه؛

سوم. وضعیت کنونی وقف اسلامی و نظام‌های غربی مشابه

مبحث اول

تعریف وقف اسلامی و نظام‌های غربی مشابه

۱- بیان اصطلاحات و مفاهیم:

الف. وقف اسلامی: وقف در لغت به معنای نگه داشتن است؛ و در اصطلاح فقهی «محبوس کردن اصل/عین مال و رهاکردن ثمره آن»^۳ است. به عبارت دیگر، وقف بر پایه انفاق مال قابل بقا و استمرار، و استفاده متناوب از منافع و

یا دارایی‌ها از مالک به شخصی دیگر (امین) منتقل می‌شود تا وی در جهت منافع یک یا چند نفر به اداره آن بپردازد.^۹

تراست به اعتبار استفاده‌کنندگان از آن به اقسام زیر تقسیم می‌شود:^{۱۰}
تراست خاص که به خاطر منفعت شخص یا شماری معین از افراد مرتبط با مالک حقیقی (مانند ورثه او) تشکیل می‌شود. بدین ترتیب مانند وقف اهلی (وقف بر خانواده) می‌شود.

تراست خیریه **Charity Trust**: یا تراست عام که هدف آن تحقق منفعتی عام مانند: گسترش آموزش یا مبارزه با فقر برای جامعه یا شمار زیادی از اشخاص است.

از این رو در تعریف «تراست خیریه» آمده است: ترتیبات قانونی که به موجب آن اموال یا دارایی‌ها از مالکش - در قالب قرارداد - به شخصی دیگر (امین) منتقل می‌شود تا در جهت منافع گروهی معین یا عموم مردم به کار گرفته شود.^{۱۱} (طبق این تعریف، چیزی شبیه وقف عام می‌شود).

۳- اصطلاح **Foundation** که در لغت به معنای مؤسسه/بنیاد/نهاد است و در استعمال عام آن رژیمی سازمانی است که اقداماتی تجاری یا دولتی یا

عوائد آن در امور خیریه است.
ب. اصطلاحات غربی مشابه وقف اسلامی:

۱- اصطلاح **Endowment** که معنای لغوی آن وقف، هبه، بخشش است.^۴ و اصطلاحاً یعنی: کمک خیرخواهانه فرد یا نهاد در قالب پول یا دارایی یا هرگونه منبع درآمد دائمی به بنیادی خیریه یا دانشکده یا بیمارستان و یا هر نهاد دیگر.^۵

در تعریفی دیگر چنین آمده است: «سرمایه‌گذاری دائمی و مصرف کردن سود ناشی از آن برای اقدامات خیر».^۶
۲- اصطلاح **Trust** که معنای لغوی آن وقف، اعتماد، صندوق سرمایه‌گذاری، مال امانت، اتحاد دو شرکت دارای فعالیت یکسان برای در دست گرفتن بازار^۷ است.

اما مفهوم این واژه در ارتباط با وقف عبارت است از: انتقال مال منقول یا غیر منقول که مالک آن، تسلط قانونی بر آن را به انسانی امین منتقل می‌کند و آن فرد امین متصدی مدیریت و سوددهی آن مال می‌گردد تا به دست استفاده‌کنندگان از آن مال - که مالک مشخص کرده است - برسد.^۸

در تعریف دیگر نیز چنین آمده است: ترتیبات قانونی که به موجب آن اموال

آموزشی یا خیریه انجام می‌دهد^{۱۲}، اما معنای خاص آن عنوان مؤسسه خیریه‌ای است که تعریف مختصر آن ذیل ذکر می‌شود:

نهادی سازمانی مبتنی بر وقف برای حمایت از مؤسسات خیریه^{۱۳}.

و در تعریفی دیگر: صندوقی دائم برای جمع‌آوری پرداخت‌های داوطلبانه جهت اقدامات خیر، و فعالیت‌های دینی، آموزشی، پژوهشی و...، یا بنیادی که به دانشکده‌ها، مدارس، بیمارستان‌ها و سازمان‌های خیریه کمک‌های مالی می‌کند^{۱۴}.

با توجه به توضیحات فوق، امور ذیل معلوم می‌شود:

- تمام این توضیحات پیرامون اقدام خیر و نیکوکاری - به شکل عام - دور می‌زنند.

- اصطلاح **Endowment** و معنای لغوی آن (وقف) مفهومی همسان با مفهوم وقف اسلامی دارد.

- اما دیگر اصطلاح **Trust** اگر چه بر رابطه حقوقی میان صاحب مال و شخص امین تکیه دارد، اما معانی دیگری نیز دارد که از مفهوم «نیکوکاری» دور است. از جمله گونه‌ای انحصار به‌شمار می‌رود و نیز به صندوق‌های سرمایه‌گذاری اطلاق

می‌شود. آن معنایی که با اقدام خیر مرتبط است، همان «تراست خیریه **Charity Trust**» است که معنایی نزدیک به وقف دارد، با این تفاوت که در وقف، ناظر مالک مال وقف‌شده نمی‌شود^{۱۵}.

بیشترین استعمال «تراست» در غرب مربوط به فرآیند مدیریت دارایی‌ها به واسطه فردی امین به سود ورثه است. از این رو شبیه وقف ذری (وقف بر دودمان) در فقه اسلامی است.

- اما اصطلاح **Foundation** بیانگر شکل سازمان‌یافته مؤسسات خیریه به طور عام است؛ خواه شکل وقف گرفته باشند یا به صورت جمعیت خیریه باشند، یا.. با در نظر گرفتن این نکته معمولاً مؤسسه (در امور خیریه) به سازمانی گفته می‌شود که کمک‌هایی را به دیگر جمعیت‌ها و سازمان‌ها ارائه می‌کند.

- با توجه به بار معنایی نزدیک این اصطلاحات، همگی با هم به کار می‌روند تا معانی مختلفشان هم‌پوشانی داشته باشند. این معانی عبارت است از وقف: مال اهدایی؛ تراست: وجود فردی امین که موقوفه را اداره می‌کند؛ مؤسسه: نهاد سازمانی وقف. از این رو تعابیر ذیل را در این موضوع می‌بینیم:

به تهیدستان و نیازمندان غریبه یا خویشان و همسایگان تنگدست، یا اقدام خیر برای ساختن و تعمیر مساجد از این جمله است. ذیلاً شکل‌گیری نظام‌های وقفی اسلام و غرب را بیان می‌کنیم:

الف. وقف اسلامی:

وقف در اسلام از صدر اسلام در دو عرصه متن و عمل شکل گرفت. مشروعیت این عمل متکی بر سخن خداوند متعال است که می‌فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»^{۱۶}؛ هرگز به نیکی نخواهید رسید مگر آنکه از آنچه دوست می‌دارید انفاق کنید؛ و سخن رسول اکرم (صلی الله علیه و آله): «إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ»^{۱۷}؛ چون آدمیزاد بمیرد، عملش منقطع می‌شود مگر از سه نظر: صدقه‌ای مورد استفاده یا دانشی سودمند یا فرزندی صالح که برایش دعا/عمل خیر کند.

در سطح عملی و اجرایی هم رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) نخستین کسی بود که هفت حائط (کنایه از باغ) را وقف کرد. این هفت باغ از شخصی یهودی به نام مُخْبِرِيق به پیامبر (صلی

Endowment Foundation *

یعنی بنیاد اوقاف؛ مثل: سازمان اوقاف آمریکا

American Endowment Foundation .

Trust Foundation *

بنیاد تراست؛ مانند مؤسسه تراست جهانی

WorldTrust Foundation

و مؤسسه Children's Trust

Foundation

Endowment Trust *

تراست وقفی.

به هر حال، سه اصطلاح فوق شباهت‌هایی با وقف اسلامی دارند؛ از آن حیث که همگی بر پایه یک مال دائم فعال مبتنی هستند که درآمدش صرف اعمال خیریه می‌شود، اما در برخی ابعاد هم تفاوت‌هایی با وقف اسلامی دارند که تفصیل آن در بند ذیل خواهد بود.

۲- مقایسه‌ای میان شکل‌گیری وقف

اسلامی و شکل‌گیری نظام‌های غربی مشابه:

نیکوکاری به شکل عام از قدیم به صورت فردی یا در قالب جمعیت‌های غیرسازمانی وجود داشته است. کمک

الله علیه و آله) رسید؛ چرا که وی وصیت کرده بود: اگر کشته شدم، آنها از آن محمد باشد و آن‌گونه که رضای حق تعالی است مصرف کند. مخیرق در جنگ احد کشته شد و آن باغ‌های هفت‌گانه به پیامبر (صلی الله علیه و آله) رسید؛ ایشان هم آنها را صدقه داد؛ یعنی: وقف کرد^{۱۸}.

صحابه نیز از جمله طلحه و عمر و عثمان و بسیاری دیگر اهل وقف بودند تا آنجا که گفته می‌شود: هیچ کس از اصحاب توانگر رسول خدا نبود مگر آنکه وقفی انجام داد.

و نهاد وقف در طول تاریخ اسلام ادامه یافت.

– انگیزه اصلی از وقف کردن همان تقرب به خداوند متعال و کسب ثواب است و مشخص است که خداوند تنها عملی را قبول می‌کند که خالصانه بوده، به خاطر منفعتی مادی یا کسب اعتبار یا به دست آوردن مقام یا شهرت در میان مردم و یا زیاد کردن پیروان و مریدان نبوده باشد.

ب. نظام‌های اوقاف غربی مشابه:

۱- تراست (Trust): ظهور تراست از سده‌های میانه در انگلستان آغاز شد.

سبب اصلیش هم آن بود که حکمرانان بر انتقال املاک فتودال‌ها به وارثانش مالیات‌های هنگفتی می‌بستند. به خاطر جبران این مالیات‌ها از سده دوازدهم میلادی چنان شد که مالکان نزدیک‌ترین دوستانشان را که قابل اعتماد بود انتخاب می‌کردند و به او حقوق مالک قانونی را در خصوص اموالشان می‌دادند، در مقابل آنکه او تعهد بدهد مطابق با شروط عقدی که «عقد منافع» نام نهاده شد، منافع این اموال را به وارثان مالک بدهد.

در دوران هانری هشتم که خود نیز جزء مالکان بود، در سال ۱۵۳۶ م قانون منافع تصویب شد. این قانون راه فرار مالکان از مالیات‌ها را بست. در نتیجه ناگزیر به عقد تراست پناه بردند. مطابق این عقد، فرد امین، مالک قانونی مال می‌شد؛ و برای تأکید بر حسن نیت، تراست خیری به وجود آمد که غیر ورثه به‌ویژه تنگدستان و نیازمندان را هم در بهره‌بری از مال تراست شریک می‌کرد^{۱۹}.

۲- دیگر سازمان‌های خیریه مانند Foundation and Endowment^{۲۰}، بنا به علل دینی

از قدیم وجود داشته‌اند، اما نه به شکل کنونی. شکل کنونی این سازمان‌ها

الف. پیامد انقلاب صنعتی، انباشت عظیمی از ثروت در دستان تعدادی نسبتاً محدود از بازرگانان بود. این ثروت‌ها از دسترنج کارگران گردآمده بود. از این رو کم‌کم اعتراض‌های مردمی را برانگیخت. همین امر منجر به آن شد که کم‌کم سر و کله مؤسسات خیریه آشکار شود.

سپس بعد از جنگ جهانی اول و برپایی انقلاب کمونیستی در روسیه که با تحریک کارگران، برای تاجران و اصحاب صنایع و سیاست دزدسرساز شد، آنان را وادار کرد ده‌ها میلیون از سرمایه‌شان را در امور خیریه هزینه کنند و برای خدمت‌رسانی به طبقات فقیر و به‌حاشیه‌رانده جامعه، مؤسسات و بنیادهای خیریه تأسیس کنند.

ب. مالیات‌های سنگینی که بر مؤسسات تجاری وضع می‌شد و در مقابل بخشودگی مالیاتی مؤسسات خیریه، بازرگانان را تشویق کرد هر چه بیشتر مؤسسات خیریه تشکیل دهند.

ج. بروز نقش بین‌المللی آمریکا پس از جنگ جهانی دوم و آغاز جنگ سرد بین دو قطب سرمایه‌داری و کمونیسم و تلاش آمریکا و شوروی برای گسترش و بزرگ کردن دایره نفوذشان به گسترش تلاش‌ها و اقدامات خیر

البته به صورتی ساده‌تر، به سال ۱۶۰۱م و کشور انگلستان برمی‌گردد، اما ظهور اصلی آنها مربوط به سال ۱۸۸۰ م و ایالات متحده آمریکا است که پیشگام این موضوع در جهان غرب است؛ چرا که آغاز کار سازمان‌های خیریه مبتنی بر وقف با مؤسسه خیریه بنیامین فرانکلین در سال ۱۷۹۱م آغاز شد و ادامه آن را در مؤسسات ذیل می‌بینیم: جیمز اسمیت سال ۱۸۴۶م، جود بیبودی سال ۱۸۶۷م، سپس مؤسسات کارنگی سال ۱۸۹۶م، راکفلر سال ۱۹۰۲، لیکوک سال ۱۹۳۰، فورد سال ۱۹۳۶م، جانسون سال ۱۹۳۶م، مؤسسه وقف لیلی ۱۹۳۷م، مارک آرتور سال ۱۹۷۰م، ولبرایت سال ۱۹۴۶م. این روند یعنی تأسیس سازمان‌های خیریه همچنان ادامه یافت که اینک عدد آنها به میلیون‌ها سازمان می‌رسد. در رأس این سازمان‌ها، مؤسسه بیل گیتس است که در سال ۲۰۰۰م تشکیل شد و بزرگ‌ترین مؤسسه خیریه در جهان به‌شمار می‌رود؛ چرا که جمع اموال موقوفه آن در امور خیریه، تا سال ۲۰۰۶م به حدود ۲۹ میلیارد دلار می‌رسد.

علل ظهور این رویکرد به اقدامات خیر امور ذیل است:

و کمک‌رسانی در سطح جهانی شد. با همهٔ اینها، نمی‌توان این نکته را انکار کرد که بسیاری از عامهٔ مردم غرب که کارهای خیریه انجام می‌دهند، انگیزه‌شان مفاهیم انسانی و بشردوستانه است. این چیزی است که آشکارا در دعوت‌های مؤسسات خیریه می‌بینیم که از طریق اینترنت مردم را برای انجام اقدامات خیر دعوت می‌کنند.

این آغاز و انگیزه‌های شکل‌گیری وقف اسلامی و مؤسسات خیریهٔ غربیه بود. از این توضیحات مشخص شد که وقف اسلامی زودتر شکل گرفته است.

اکنون این پرسش رخ می‌نماید: با توجه به تفاوت انگیزه‌ها و شکل‌گیری وقف اسلامی با مؤسسات خیریهٔ غربی، آیا اهداف و زمینه‌های مصرف اوقاف نیز میان این دو متفاوت است یا نه؟ سطور بعد در پاسخ به این پرسش نوشته شده است.

سوم. مقایسه میان اهداف و زمینه‌های مصرف موقوفات در وقف اسلامی و نظام‌های غربی مشابه

هدف اصلی از وقف در اسلام از تعریف آن مشخص می‌شود: «بستن دست مالک مطلق التصرف در مال

قابل انتفاعش به طوری که وی یا دیگران در عین باقی ماندن اصل مال، نتوانند در آن تصرف کنند و سود آن برای تقرب به درگاه خداوند متعال در راه خیر صرف شود»^{۲۱}.

«بر» در مفهوم اسلامی، «اسمی» است شامل همهٔ طاعات و اعمال خیر که سبب تقرب به خداوند متعال می‌شود»^{۲۲}.

اما هدف اصلی از نظام‌های وقف غربی، اجمالاً از صفت «خیریه» **Charity** که بدان متصفند معلوم می‌شود. یعنی آنکه هدف انجام کار خیر است. تعریف مختصر «عمل خیر» نیز چنین است: «اقدام برای کاهش رنج، بهبود وضعیت فقرا، حمایت از محیط زیست و ارائه خدمات اصلی اجتماعی»^{۲۳}.

این اقدامات خیریه متعدد است و می‌توان در جدول ذیل با نمونه‌هایی از آنها آشنا شد. جدول ذیل گروه‌های اصلی اهداف وقف و زمینه‌های مصرف آن را در مقایسه میان نظام وقف اسلامی و نظام‌های مشابه غربی نشان می‌دهد:

گروه	نمونه‌هایی از وقف اسلامی	نمونه‌هایی از نظام‌های غربی مشابه
الف. خدمات دینی	- ساختن، تعمیر و نگهداری مساجد - چاپ قرآن و تحفیظ قرآن - تسهیل در حج و عمره	- ساخت و نگهداری کلیسا و کنیسه - چاپ و ترجمه کتاب مقدس مسیحیان و یهودیان - اقدامات تبشیری و تبلیغی
ب. خدمات بهداشتی	- ساختن و نگهداری بیمارستان - فراهم کردن دارو - مدارس طب و پرستاری - درمان بیماران - تحقیقات پزشکی و تألیف کتاب در این زمینه	- ساخت و نگهداری بیمارستان - درمان بیماری‌های خطرناک مانند: ایدز، سرطان و بیماری‌های مزمن - مبارزه با اعتیاد به مواد مخدر و الکل - بهداشت خانواده، تنظیم خانواده و سقط جنین فعالیت‌های پزشکان بدون مرز
ج. خدمات آموزشی	- ساختن و نگهداری مدرسه - ساختن و تجهیز کتابخانه‌ها - انتشار کتاب - حمایت مالی از دانشوران و تحقیقات علمی - حمایت مالی از دانش‌اندوزان و تهیه اقلام مورد نیاز آنان - آموزش خواندن و نوشتن	- وقف بر دانشگاه‌ها و مدرسه‌ها - حمایت مالی از تحقیقات علمی - تأسیس و تجهیز کتابخانه‌ها - کمک مالی به دانشجویان برای تکمیل تحصیلات - آموزش خواندن و نوشتن - آموزش زبان‌های خارجی
د. خدمات بشردوستانه	- ایجاد درآمد برای تهیدستان و نیازمندان - حمایت مالی از کودکان و اطفال شیرخوار - تحت پوشش قرار دادن بی‌خانمان‌ها و بی‌سرپرست‌ها - تحت پوشش قرار دادن معلولان - کمک‌رسانی در حوادث غیرمترقبه - تسهیل ازدواج نیازمندان - تحت پوشش قرار دادن زندانی‌ها - تهیه کردن وسائل آرایشی برای عروس‌ها - کفن و دفن مرده‌ها - اهتمام به سالخوردگان	- ایجاد درآمد برای نیازمندان و تنگدستان - تحت پوشش قرار دادن معلولان - تحت پوشش قرار دادن سالخوردگان - کمک در هنگام وقوع حوادث غیرمترقبه - کمک به زندانیان و خانواده‌های آنها - پیشگیری از جرم - حمایت از مصرف‌کننده - کمک‌های حقوقی - تسهیل ازدواج - مبارزه با گرسنگی - حمایت از کودکان - تحت پوشش قرار دادن بی‌سرپرستان و بی‌خانمان‌ها

هـ. خدمات عمومی	- ساخت و نگهداری راه‌ها - حفر چاه برای نیازمندان - فراهم کردن وسایل حمل و نقل - ساخت حمام‌های عمومی - ساخت تنور - اسکان بی‌خانه‌ها - ساخت غریب‌خانه برای در راه ماندگان	- ساخت خانه - پروژه‌های آب آشامیدنی سالم و فاضلاب - طراحی و ساخت راه
و. بیکاری	- دادن وام‌های بدون بهره برای به‌راه افتادن پروژه‌ها - فراهم کردن ابزار کار - آموزش - آموزش	- وام‌های بدون بهره - فراهم کردن ابزار کار - آموزش و ارائه مشاوره در خصوص پروژه‌های کوچک - کمک‌های کشاورزی
ز. حمایت از محیط زیست	- حمایت از حقوق حیوانات - گسترش فضای سبز و درخت‌کاری	- حمایت از حقوق حیوانات - توجه به کشاورزی و فضای سبز - محافظت از مناطق خشکی و دریایی
ح. ابعاد سیاسی و حقوق بشر	- حمایت از پناهندگان - حمایت از زندانیان - آزاد کردن اسیران - حمایت از مجاهدان	- گسترش دموکراسی - کمک و حمایت از یهودیان و اسرائیل - حمایت از سیاست آمریکا و گستراندن فرهنگ آن در جهان - حل و فصل درگیری‌های منطقه‌ای و حمایت از حقوق اقلیت‌ها - حمایت از پناهندگان و اقلیت‌ها - کمک حقوقی و دفاع از حقوق مدنی - دفاع و حمایت از حقوق مردان و زنان هم‌جنس‌باز - آشنا کردن زنان با حقوقشان و حمایت از آنها - حمایت از قربانیان شکنجه

الف. وجود زمینه‌های مشترک در مصرف وقف، میان وقف اسلامی و غربی در بیشتر موارد؛

ب. برخی از موارد مصرف در مؤسسات خیریه غربی از مفهوم «اعمال خیر» به دور است؛ اموری مانند اقدامات تبشیری و تبلیغی ادیان، و مؤسسات متعددی که از هم‌جنس‌بازان حمایت می‌کنند^{۲۴}. نیز نهادهای حامی سقط جنین و طرفدار روابط آزاد جنسی؛

ج. وجود مؤسسات فراوان در خدمت به منافع اسرائیل و یهودیان، در ایالات متحده آمریکا و همه کشورهای اروپایی؛

د. فعالیت بسیاری از مؤسسات در عرصه گسترش اندیشه سکولاریسم؛ مانند: کلپ‌های روتاری؛

ه. فراوانی مؤسسات فعال در خارج از ایالات متحده آمریکا که هدفشان نه اعمال خیر، که ارائه چهره‌ای خوب از آمریکا و ایجاد همدلی در دیگر کشورها با سیاست‌های خارجی آمریکاست. اینان همچنین برای هژمونی فرهنگ آمریکایی می‌کوشند^{۲۵}؛ همچنان که برخی از آنها هم با سازمان C.I.A همکاری می‌کنند و این سازمان آنان را برای حمایت مالی از جنبش‌های مخالف حکومت‌ها و ایجاد فتنه در

۱- موارد فوق و نمونه‌های بیشتری از اهداف و زمینه‌های مصرف وقف در اسلام را می‌توان در مراجع ذیل یافت: محمد عماره، «دور الوقف فی النمو الاجتماعي و تلبیه حاجات الأمة»، أبحاث ندوة «نحو دور نمو للوقف»، ۱۹۹۳م، وزارت اوقاف کویت، ص ۱۵۵-۱۷۱ که شامل فهرستی مفصل از مواردی است که وقف اسلامی در طول تاریخ بدان توجه داشته است.

- عبد الملک السید، حلقة إدارة و تثمیر ممتلكات الأوقاف، ۱۹۹۴م، المعهد الإسلامي لبحوث و التدريب، ص ۲۲۸-۳۰۵.

۲- برای نمونه‌های وقف در نظام‌های غربی مشابه به منابع ذیل مراجعه شود: - سایت

WWW.Charitynavigator.com با جستجو از عبارت

all charity alphabetical: - سایت

WWW.Google.com جستجوی

American Institute Charity: - سایت WWW.Wikipedia.org

جستجوی **American Charity** با توجه به فهرست فوق، موارد زیر مشخص می‌شود:

دیگر کشورها به کار می‌گیرد.^{۲۶}

بدین ترتیب می‌توان گفت: در موارد مصرف وقف در نظام‌های غربی، چیزی که بتوان آن را در وقف اسلامی به کار گرفت وجود ندارد؛ چرا که اهداف و موارد مصرف اموال وقفی در نظام وقف اسلامی به قرار ذیل است:

۱- هدف و مقصد والا: انگیزه وقف در اسلام انگیزه‌ای است دینی؛ چرا که این عمل قربۀ الی الله انجام می‌شود، نه به خاطر کسب سود و درآمدی دنیوی از قبیل: حسن شهرت یا زیباکردن چهره سیاست خارجی یا ایجاد همدلی با سیاست‌های یک کشور؛

۲- رویکرد خیر: شکل‌گیری نظام وقف در اسلام به خاطر خیر همه موجودات است؛ از این رو شرعاً جایز نیست چیزی برای گناه و معاصی وقف شود؛ مانند آنچه در غرب برای هم‌جنس‌بازان یا آزادی جنسی وقف شده است؛

۳- جهان‌شمول بودن آن: زمینه مصرف وقف فقط به زکات آن هم در عرصه داخلی محدود نیست؛

۴- شمول انسان‌دوستانه: از این رو وقف غیر مسلمان جایز است. همچنین جایز است که غیر مسلمان از وقف مسلمان بهره‌بردار؛ همچنان‌که

وقف برای دیگر موجودات (حیوانات و محیط زیست) نیز جایز است.^{۲۷}

۵- انصاف در برابر موارد مصرف جدید؛ مانند: حمایت از حقوق بشر، حمایت از مصرف‌کننده و حمایت از پروژه‌های کوچک.

در پایان این بحث نتایج ذیل به دست می‌آید:

- نظام وقف در اسلام زودتر از نظام‌های وقف غربی شکل گرفته است.

- وقف در نظام‌های غربی مشابه

Endowment - Trust -

Foundation مبتنی بر اقدامات

داوطلبانه، صدقه مالی و تصرف نکردن در آن به علاوه سرمایه‌گذاری آن اموال و مصرف درآمد آن برای اهداف خیر است.

- وقف اسلامی از منظر هدف و موارد مصرف بر نظام‌های غربی برتری دارد.

در اینجا این پرسش مطرح می‌شود: آیا می‌توان در ابعاد سازمانی و مالی از نظام‌های غربی استفاده کرد و وضعیت مدیریت و مالی وقف اسلامی را بهبود بخشید؟ این موضوعی است که در مبحث آینده بدان خواهیم پرداخت.

مبحث دوم

ابعاد سازمانی و مالی وقف و

نظام‌های غربی مشابه

۱- ابعاد سازمانی:

وقف پروژه‌های است اقتصادی سرمایه‌ای ثابت (مال وقفی) دارد. این سرمایه را در کار سودآور به کار می‌برند و سود آن را در موارد ذکر شده وقف هزینه می‌کنند. از این رو باید ساختاری سازمانی داشته باشد و از یک مدیریت عالی و یک مدیریت اجرایی - دارای تخصص اقتصادی - بهره‌برد؛ و چون وقف پروژه‌های عام است که با منافع شمار فراوانی از مردم پیوند دارد، از این رو حکومت نیز باید در اداره آن نقش داشته باشد. این چیزی است که در این بند، با مقایسه ابعاد سازمانی مدیریت وقف اسلامی معاصر و مدیریت وقف در نظام‌های غربی بدان می‌پردازیم.

الف. شکل سازمانی وقف:

۱- در نظام اسلامی: وقف نهادی مستقل و دارای شخصیت حقوقی است. مدیریت وقف بر عهده ناظری است که واقف مشخص می‌کند و دیگران هم بر حسب حجم وقف و نوع آن به وی در مدیریت کمک می‌کنند. فقها واجبات و حقوق ناظر را بیان کرده‌اند.

غالباً وقف در چارچوب یک مؤسسه خیریه شکل می‌گیرد که موارد موقوفه بدان منسوب می‌شود. مانند اینکه مالی را یا ساختمانی می‌گویند: وقف مسجد الحرام، وقف بیمارستان، وقف مدرسه یا وقف جمعیت خیریه. در زمان کنونی شکل سازمانی نهاد «وقف» در وزارت اوقاف نمایان است.

۲- در غرب: وقف در غرب از طریق یک مؤسسه یا سازمان که برای عملی خیر یا عام المنفعه تأسیس شده است صورت می‌گیرد؛ از این رو چارچوبی سازمانی دارد. این گونه مؤسسات به یکی از اشکال زیر هستند:

- بنیاد وقفی خاص، که شخص یا خانواده مالی را در آن می‌گذارند؛ مانند: مؤسسه فورده و بیل گیتس و لیندا.

- بنیاد خیریه عام که برای اموری جز وقف تأسیس شده است، اما مال وقفی یا کمک‌های داوطلبانه را هم از مردم می‌گیرد و به مدیریت آنها می‌پردازد؛ البته مال وقفی و دیگر اموال از یکدیگر تفکیک شده هستند و حسابرسی جدا دارند.

- دانشگاه‌ها و بیمارستان‌هایی که منبع درآمدشان مؤسسات خیریه یا فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها یا توده مردم است و صندوقی برای اموال

وقفی در آنجا تأسیس می‌شود. این امر در دیگر سازمان‌های غیردولتی هم جاری است.

- مؤسسات وقفی غیر دولتی که سازمان‌های خیریه را در مدیریت اموال یاری می‌کنند.

ب. مدیریت وقف:

در اسلام و از منظر فقهی، مدیریت وقف از واقف آغاز می‌شود که مال وقفی را می‌دهد و حق دارد شروطی را که صلاح می‌داند برای مدیریت آن منظور کند. این شروط ممکن است درباره هدف، مورد مصرف و دیگر تصرفات در آن باشد که به شرط‌های ده‌گانه معروف است.^{۲۸}

حق نظارت (مدیریت عالی) نیز از آن اوست که هم خودش مستقیماً می‌تواند متولی شود و هم آنکه کسی را مشخص کند.

اما در خصوص مدیریت اجرایی وقف که به اموری همچون به‌کارانداختن اموال وقفی در سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی و کسب درآمد می‌پردازد، باز خود او اگر توانایی داشته باشد می‌تواند متصدی شود، و گرنه متخصصی را به این کار می‌گمارد، اما واقعیت امر این است که دولت در قالب سازمانی به

نام سازمان اوقاف متولی اوقاف شده است. این سازمان با تأسیس ادارات فرعی مانند: سازمان «هیئۃ الأوقاف المصریة»، مدیریت اجرایی موقوفات را بر عهده دارد.

شایان ذکر آنکه حتی اگر قانون وقف هم اجازه دهد واقف حق نظارت داشته باشد، باز هم فقط برای او چنین حقی را مشخص می‌کند و نه دیگری، و پس از او نظارت به وزارت اوقاف منتقل می‌شود و وزیر اوقاف حق تغییر مصرف وقفی را دارد که واقف مشخص کرده است. این وضعیت از سویی مخالف احکام فقهی وقف است و از سوی دیگر با مبانی علمی مدیریت نیز ناسازگار است؛ چرا که شاهد بودیم دولت در مدیریت بخش اقتصاد شکست خورد و به خصوصی‌سازی دست زد، با این حال همچنان پروژه‌های وقفی که از کشاورزی و صنعتی گرفته تا خدماتی و مسکونی و مالی را دربرمی‌گیرد و تنوع فراوان دارد برای خود باقی گذاشته و برای اداره آنها مسؤول تعیین کرده است. این مسأله سبب تضعیف مدیریت موقوفات و سودآوری آنها و حتی کاهش اقبال مسلمان به انشاء وقف‌های جدید گشته است؛ زیرا معتقدند وقف یک امر دولتی شده است.^{۲۹}

است هزینه کند^{۳۰}.

ج. نقش دولت در مدیریت اوقاف^{۳۱}:

چنان که گذشت، این دولت است که مدیریت عالی و اجرایی وقف را در دوران معاصر بر عهده دارد؛ و این امر مخالف با اصول فقهی و مبانی مدیریت است. همچنین اجازه یا عدم اجازه برای انشاء وقف نیز در دست دولت است و عجیب آنکه دولت‌ها برای پاره‌ای از وقف‌هایی که صورت می‌گیرد، رسماً مالیات می‌گیرند.

اما در نظام‌های غربی مشابه، نقش دولت‌ها در وقف به طور خلاصه چنین است^{۳۲}:

- صدور اجازه برای ایجاد مؤسسات خیریه‌ای که با اموال وقفی کار می‌کنند؛
- نظارت بعدی بر اقدامات وقفی از طریق سازمان‌های متخصص؛

- معاف کردن اقدامات وقفی از مالیات و نیز بخشودگی مالیاتی وقف‌کنندگان از مالیات، به وسیله کم کردن مقدار کمک‌هایشان از درآمدی که به آن مالیات تعلق می‌گیرد؛

- کمک مالی به برخی اقدامات وقفی؛
- اقدام خود حکومت به انشاء برخی موقوفات و واگذاری مدیریت آن به کادر متخصص و خیره.

اما در نظام‌های غربی مسأله بر حسب نوع مؤسسه‌ای که مدیریت وقف را بر عهده دارد، متفاوت است. در مؤسسات خیریه خصوصی واقف یا ورثه او مدیریت عالی را در دست دارند و با همکاری هیئت امنا، به عنوان رئیس شورای مدیریت کار می‌کنند. گاهی هیئت امنا - به‌ویژه در مؤسسات قدیمی که زمان طولانی از شکل‌گیری آنان گذشته است - کسان دیگری را نیز در جرگه خود وارد می‌کنند.

اما در خصوص سازمان‌های خیریه عام‌المنفعه که منابع آنها از کمک‌های مردم تأمین می‌شود، واقفان شرایط را تعیین می‌کنند و خود نیز جزء شورای مدیریت اداره درمی‌آیند. در این میان مدیریت اجرایی سرمایه‌گذاری‌ها یا به اداره‌ای متخصص در داخل خود مؤسسه واگذار می‌شود یا خارج آن؛ مانند یکی از مؤسسات خیریه پشتیبان یا در خصوص اوراق بهادار به یکی از شرکت‌های دارای تجربه در امور مالی. اما درباره هزینه‌ها، یا خود مؤسسات این کار را بر عهده می‌گیرند و یا درآمدهای حاصل از موقوفات را به سازمان یا جمعیت خیریه یا یک سازمان غیرانتفاعی می‌سپارند تا در همان مواردی که وقف صورت گرفته

د. مؤسسات پشتیبان:

وجه تمایز نظام‌های غربی وجود سازمان‌هایی است که داوطلبانه و در همه ابعاد اعم از مشاوره، آموزش، اطلاعات، سرمایه‌گذاری، تبلیغ و جذب کمک‌کنندگان و خیران به مؤسسات و بنیادهای خیریه کمک می‌کنند^{۳۳}؛ و از آنجا که استانداردهایی برای ارزیابی فعالیت مؤسسات خیریه وجود دارد، مؤسسات پشتیبان کار ارزیابی را نیز انجام می‌دهند و مؤسسات خیریه را بر این اساس درجه‌بندی هم می‌کند^{۳۴}. حتی بالاتر از این، گاهی بانک‌هایی اختصاصاً برای اقدامات خیر تأسیس می‌شود که با گرفتن اموال و کاربست آنها در سرمایه‌گذاری‌ها، سود حاصل را در موارد خیری که صاحب مال تعیین کرده است هزینه می‌کنند^{۳۵}.

هـ آگاه کردن مردم از ثمرات نیکوکاری:

اعمال خیر از جانب مردم و برای مردم است؛ از این رو خود آنها باید در آن مشارکت داشته باشند. بدین منظور، مؤسسات و بنیادهای خیریه مستمراً با تبلیغ و تبیین مسائل مربوط به وقف، مردم را از آن آگاه و به آن تشویق می‌کنند، اما متأسفانه در جوامع اسلامی

این کار صورت نمی‌گیرد. دلیل این سخنم آن است که موقوفات جدیدی ایجاد نشده است. در مقابل، یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت اعمال خیر در غرب همین آگاهی‌بخشی مستمر به مردم است که از آنها دعوت می‌شود در اعمال خیر مشارکت داشته باشند. این آگاهی‌بخشی نیز از طریق همه رسانه‌ها و با جدیدترین تکنیک‌ها صورت می‌گیرد. چنان‌که در سایت‌های مؤسسات پشتیبان و مؤسسات خیریه فراخوان مستمری را خطاب به نیکوکاران و خیران می‌بینیم که از اهمیت دینی و اجتماعی کمک‌های خیریه سخن می‌گویند و بازدیدکنندگان را راهنمایی می‌کنند. این سایت‌ها با طراحی بخش‌هایی مانند: پاسخ به پرسش‌های مکرر **FAQ**، فهرست موارد نیازمند کمک‌های خیر، راهنمای داوطلبان اعمال خیر، بیان شیوه‌های کلاهبرداری در قالب درخواست کمک‌های خیرخواهانه، و دیگر راهنمایی‌ها که به فزونی اقدامات خیر در میان شهروندان منجر شده است، در این راستا گام برمی‌دارند.

۲- ابعاد مالی:

مهم‌ترین موارد مربوط به این ابعاد به قرار ذیل است:

الف. موقوفات:

۱- ایجاد موقوفه:

پیدایش وقف در اسلام نخست به صورت مالی بود که مسلمانان آن را به عنوان صدقه و به قصد ثواب و پاداش می‌دادند. در پول دادن چندین نفر می‌توانند مشترک باشند و از نظر فقهی نیز «تعدد وقف‌کنندگان در یک مورد خاص و نیز یک موقوفه برای مقاصد گوناگون» جایز است.^{۳۶}

این چیزی است که در نظام‌های غربی رایج^{۳۷} است: در مؤسسات خیریه خاص، یک شخص یا یک خانواده یا یک شخصیت حقوقی (شرکت - کارخانه) پولی می‌دهند. بنیاد فورد، راکفلر و خیریه بیل گیتس چنین است. اما در مؤسسات خیریه عام توده مردم کمک می‌کنند. برخی از دولت‌ها هم موقوفات و صندوق‌ها و بنیادهای خیریه تأسیس می‌کنند. در این میان، بنیادهای خیریه هم از منابع خود موقوفاتی را ایجاد می‌کنند.

۲- انواع اموال موقوفه:

به اجماع فقها در مال موقوفه شرط

است که اصل مال باقی بماند و بتوان از آن بهره برد. بنابراین چیزهایی مانند غذا که در حین بهره‌برداری اصلش نیز از بین می‌رود، قابلیت وقف ندارد. اما اموالی که می‌توان وقف کرد دایره گسترده‌ای دارد؛ از جمله:

- اموال غیر منقول/مستغلات اعم از زمین و ساختمان. اصل در مال موقوف نیز همین‌هاست.

- اموال منقول؛ مانند ماشین، دستگاه و کتاب. همه فقها و حنفیه با شرایطی وقف این مورد را جایز می‌دانند.^{۳۸}

- مسکوکات: این مورد اختلافی است. حنفیان متقدم به جز «زُفَر»، شافعیان و یکی از حنبلی‌ها وقف مسکوکات را جایز نمی‌دانند؛ زیرا با خرج کردن، اصل آنها از بین می‌رود، اما مالکی‌ها و حنفی‌های متأخر با مستندی روایی از احمد حنبل که ابن تیمیه نیز آن را پذیرفته است، وقف مسکوکات را جایز دانسته‌اند؛ زیرا مالی است که از آن استفاده می‌شود و بقاء اصل کاغذی یا فلزی آن مهم نیست، بل مهم به کارگرفتن آن است که از طریق مضاربه یا قرض الحسنه صورت می‌گیرد.^{۳۹}

- منافع: مالکی‌ها آن را جایز می‌دانند^{۴۰}. مثالش هم آنکه واقف منفعت خانه‌ای را با اجاره دادن آن به دست آورد و سپس

۳- سود وقف و تصرف در آن:

مقصود درآمد ناشی از به کار انداختن وقف در سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی است که پس از کسر مخارج و هزینه‌های صورت گرفته، برای سر پا نگه داشتن موقوفه و حفظ قدرت تولیدی آن یا قدرت پولی آن - اگر مورد وقف مسکوک باشد - باقی می‌ماند.^{۴۲} این سود خالص در مواردی که واقف مشخص کرده است مصرف می‌شود یا با آن سرمایه‌گذاری می‌شود تا زمان مصرف آن برای مستحقانش فرارسد.^{۴۳} شایان ذکر آنکه برخی از فقها وقف مقداری از سود را هم - البته با شرایط خاص - جایز دانسته‌اند.

اما در نظام‌های غربی، مصرف درآمدهای ناشی از وقف شکل‌های گوناگونی دارد که در ذیل ذکر می‌شود: - صورت وقف مقید: آن است که درآمدهای ناشی از وقف در موردی که واقف مشخص کرده است مصرف می‌شود و عدول از آن بدون اذن او جایز نیست.

- صورت وقف غیر مقید: آن است که واقف دست مدیریت مؤسسه خیریه را باز می‌گذارد تا درآمدها را در اهدافی که دارد مصرف کند.

- صورت وقف بر نفس: آن است که

آن را برای اسکان بی‌خانه‌ها وقف کند. صورت دیگر آنکه مالک منفعت مستغلات یا زمین‌های کشاورزی یا ساختمانی را برای دیگران، بلاعوض و در مدت زمانی خاص وقف کند.

اما در نظام‌های غربی، تمام اموالی را که از بین نمی‌روند و از اصل آنها سود برده می‌شود یا درآمدی را ایجاد می‌کنند می‌توان وقف کرد؛ چنان که در تعریف عین موقوفه چنین آمده است: آن است که اعطاکننده آن شرط کرده است در آن تصرفی نشود، و برای ایجاد درآمد باقی بماند و درآمدش در اهداف خیر به کار رود. بر اساس این دیدگاه، اموالی که وقف می‌شود همه چیز می‌تواند باشد: مسکوکات و معادل‌های آنها مانند: حساب‌های سپرده، اوراق بهادار، سهام، مستغلات، دارایی‌های شخصی مانند ماشین، جواهرات، همچنین منافع و اقدامات داوطلبانه (کارکردن افراد به صورت مجانی در نهادهای خیریه) که ارزش آن بر اساس اجرت المثل تعیین گشته، در دفاتر ثبتی به عنوان منبع درآمد مؤسسه ثبت می‌شود. این مورد اخیر به شکل فراوان تحت عنوان «اقدامات داوطلبانه» رواج دارد.^{۴۴}

نکته نخست: ضوابط بهره‌برداری از موقوفه:

از نظر فقهی مال وقف در دست ناظر امانت است و او باید از آن محافظت کرده، به شیوه‌ها و روش‌های مناسب به کار گیرد تا هدف مورد نظر (= تحقق بالاترین سطح سود ممکن در کنار حفظ اصل موقوفه) تأمین شود. کتاب‌های فقهی سرشار از مطالبی است که واجبات ناظر را مشخص می‌کند و البته همه آنها در راستای حفظ اصل وقف و تحقق درآمد مناسب است.^{۴۴}

در نظام‌های غربی مجموعه ضوابطی برای بهره‌برداری از موقوفه وجود دارد که مهم‌ترین آنها به قرار زیر است:

- بالابردن درآمد مالی در درازمدت در سطح قابل قبول و به دور از ریسک؛
- سپردن مدیریت سرمایه‌ها به کادر متخصص اگر چه از بیرون مؤسسه باشند؛

- حفظ اصل موقوفه با نگهداری و بازسازی و حفظ ارزش پولی آن - اگر مسکوکات باشد؛

- پایین آوردن ریسک در سرمایه‌گذاری و به‌ویژه تنوع بهینه سرمایه‌گذاری‌ها؛

- کاهش مخارج اداره وقف (که در عمل میان ۲ درصد تا ۱۵ درصد

واقف شرط می‌کند درآمدهای ناشی از وقف تا زمان حیات از آن او باشد و پس از فوت، صرف امور خیریه شود.

صورت وقف جزئی: آن است که واقف شرط می‌کند بخشی از درآمدهای ناشی از وقف را تا زمان حیات مالک باشد و پس از فوت، صرف امور خیریه شود.

- صورت وقف سود: آن است که مدیریت مؤسسه خیریه بخشی از سود وقف غیر مقید را وقف می‌کند.

- صورت شبه وقف: وقفی است که در آن واقف عدم تصرف در اصل موقوفه را شرط نمی‌کند و به مؤسسه خیریه اجازه می‌دهد همه یا بخشی از آن را در راستای اهداف خود مصرف کند.

ب. بهره‌برداری از موقوفه:

بهره‌برداری از وقف یا از اصل آن است؛ مانند وقف مسجد یا ساختمانی برای اسکان فقیران؛ و یا از سودی است که با سرمایه‌گذاری به دست آمده است و برای افراد مستحق مشمول وقف مصرف می‌شود. ما آنچه را مربوط به سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری از موقوفه است در طی دو نکته توضیح می‌دهیم:

درآمدهاست). این نسبت مطابق با استانداردهای مربوط به کارآمدی سازمان‌ها و رده‌بندی آنهاست.^{۴۵}

نکته دوم: شیوه‌های بهره‌برداری و سرمایه‌گذاری:

با توجه به اینکه در طول تاریخ اسلامی، بیشتر موقوفات به شکل اموال غیر منقول بوده، از این رو شیوه بهره‌برداری از آنها به صورت اجاره و گاهی هم در خصوص زمین‌های کشاورزی با زراعت بر روی آن بوده است. در دوران کنونی و پس از ظهور بنیادهای مالی اسلامی که اموال خود را با شیوه‌های مبتنی بر عقود شرعی مانند: مشارکت (سرمایه‌گذاری مشارکتی)، مضاربه، اجاره، بیع سلف (پیش‌خرید و پیش‌فروش)، استصناع (سفارش ساخت کالا)، مرابحه (قرارداد مبتنی بر قیمت تمام‌شده) و اوراق بهادار به کار می‌اندازند؛ و نیز با پدید آمدن بازار مالی اسلامی، برخی از مؤسسات وقفی - که البته شمار آنها اندک است - از این شیوه‌ها در سرمایه‌گذاری استفاده می‌کنند.^{۴۶}

اما در نظام‌های غربی با توجه به اینکه اغلب وقفیات به صورت مسکوک و پول است، برای به سودرساندن آنها،

از شیوه‌های نو استفاده می‌شود یا با مشارکت در اصل اموال یا در مستغلات (با ساخت یا خرید و سپس فروش یا اجاره دادن آنها) و یا به صورت اوراق مالی اعم از سهام و صندوق‌های سرمایه‌گذاری و به‌ویژه صندوق‌های ذخیره و سپرده‌های بانکی. در گزارشی در این خصوص چنین آمده است: «در سال گذشته، سازمان‌هایی که در صندوق‌های ذخیره سرمایه‌گذاری کرده‌اند، از سازمان‌هایی که بیشتر اموالشان را در سهام و اوراق بهادار سرمایه‌گذاری کردند، یا به صورت نقدی درآوردند، سود بیشتری بردند»^{۴۷}.

قابل توجه آنکه این شیوه‌ها از نظر شرعی هم اشکالی ندارد، مگر آنهایی که آمیخته با ربا هستند.

سوم. ابعاد حسابرسی و نظارتی وقف:

حسابرسی وقف بسیار مهم است؛ زیرا علاوه بر آنکه از مال موقوفه محافظت کرده، نحوه تصرف در آن را تنظیم می‌کند، اطلاعاتی را نیز فراهم می‌کند که بر اساس آن بتوان از کارآمدی وقف و میزان موقوفات آگاهی یافت. از این روست که مدیریت موقوفات بسیار

وقفی برای یکسان سازی اعمال حسابداری به مراجعه به آنها متعهدند. ج. بررسی حساب های وقف به وسیله مراجع حسابداری خارج از مؤسسه و برخی دفترهای حسابداری که بنیادهای وقف داوطلبانه به آنها مراجعه می کنند. د. شفافیت و وضوح گزارش های مالی اوقاف و انتشار آنها در روزنامه ها و اینترنت، به طوری که برخی سایت های مؤسسات پشتیبان، جزئیات فهرست های مالی مؤسسات خیریه را هم منتشر می کنند^{۴۹}.

گزارش های مالی به صاحبان این بنیادها ارائه می شود و می دانیم که مردم صاحبان این بنیادها هستند؛ خواه در زمره داوطلبان باشند و خواه از جمله مستحقان کمک های وقفی.

از آنچه گفتیم مشخص می شود که قواعد مدیریت سازمانی و مالی در فقه اسلامی موجود است، اما در عمل اجرا نمی شود، از آن سو نظام های غربی با استفاده از شیوه های سازمانی و مالی سالم، مشابه آنچه را در فقه اسلامی آمده است به اجرا درمی آورند. این سبب می شود که اعمال خیر در غرب قوی و کلان باشد که در مبحث سوم به تفصیل از آن سخن خواهیم گفت.

نیازمند حسابداری است که البته بر طبق موازین استاندارد صورت بگیرد. در وقف اسلامی با توجه به آنکه زیر نظر دستگاه های دولتی است، نظام حسابداری دولتی نیز جریان دارد که ماهیتاً برای حسابداری موقوفات مناسب نیست. علاوه بر آنکه فهرست های مالی حسابداری نیز به اطلاع مردم نمی رسد، با اینکه ارائه گزارش و بیان تصرفات صورت گرفته در اموال موقوفه از وظایف اصلی حسابداری است. اما در نظام های غربی، حسابداری وقف بسیار پیشرفته است و به قرار ذیل است:

الف. وجود نظام حسابداری مخصوص وقف که بر اصول ذیل مبتنی است^{۴۸}:

۱- جداکردن حسابداری از مال اصلی وقف شده و حسابداری از درآمد و سود آن و تهیه فهرست های مالی برای هر کدام به صورت جداگانه و بر این اساس که ملکیت مال موقوفه غیر از ملکیت سود آن است.

۲- جداکردن حسابداری وقف غیر مقید از «وقف مقید» که از یک واقف و با هدف معین یا شرایط خاص است.

ب. وجود معیارها و ضوابط حسابداری از طرف سازمان های حرفه ای متخصص در حسابداری وقف که تمام بنیادهای

مبحث سوم

وضعیت کنونی وقف اسلامی و نظام‌های غربی مشابه

مبحث کنونی به پرسش‌های ذیل پاسخ می‌گوید:

• وضعیت کنونی وقف اسلامی چیست؟
وضعیت وقف در نظام‌های غربی مشابه چیست؟

• علل تفاوت میان این دو در کجاست؟

• اموری که می‌توان در نظام‌های غربی مشابه از آن استفاده کرد تا تحرک و نشاطی به وضعیت وقف اسلامی داده شود چیست؟

پاسخ به پرسش‌های فوق در ذیل خواهد آمد:

اول. وضعیت کنونی وقف اسلامی:

با وجود اهمیت وقف و نقش آشکار آن در تقویت تمدن اسلامی در هنگام شکوفاییش، متأسفانه وضعیت کنونی در همه کشورهای اسلامی نشان‌دهنده ضعف شدید و کم‌فروغ شدن این نهاد در زندگی مسلمانان است. مهم‌ترین ویژگی‌های وضعیت کنونی چنین است:

الف. دخالت دولت:

این دخالت در ابعاد مختلفی است:

۱. تسلط حکومت بر اموال وقفی^{۵۰}؛

۲. مدیریت دولتی وقف^{۵۱}؛

۳. تحمیل مالیات و عوارض بر پاره‌ای اقدامات وقفی در برخی از کشورها.

ب. قوانین وقف:

قوانین متعددی در برخی از کشورها برای سازماندهی اوقاف صادر شده است، ولی بسیاری از آنها با ماهیت وقف که یک اقدام غیردولتی است منافات دارد و بالعکس سبب تقویت تسلط حکومت بر وقف گشته، انشاء موقوفات جدید برای مسلمانان را با مشکل مواجه ساخته است؛ در برخی کشورهای اسلامی هم اصولاً قوانینی برای وقف وجود ندارد^{۵۲}.

ج. توقف انشاء موقوفات جدید:

ملاحظه می‌شود نسبت زیادی از موقوفات فعلی از ماترک گذشتگان است و به‌ندرت اتفاق افتاده است مسلمانان به انشاء موقوفات جدید دست زنند. این امر هم نتیجه وضعیتی است که از تولید وقف توسط دولت به‌وجود آمده است و بسیاری معتقدند وقف بر خلاف ماهیت آن که یک اقدام شخصی و غیردولتی است، یک عمل دولتی شده است.

این امر سبب شده است مصرف وقف تابع رویکردهای سیاسی و نه نیازهای اجتماعی باشد. علاوه بر این، موارد جدیدی نیز بر موارد مصرف سابق وقف اضافه شده است؛ مانند: مطالعات دربارهٔ ایجاد و توسعهٔ فن آوری در کشور، احداث دانشگاه، حفظ حقوق مدنی شهروندان که در دوران شکوفایی وقف وجود نداشته و هیچ کس هم اکنون بر این امور وقفی انجام نداده است.

ز. نبود شفافیت در انتشار اطلاعات مربوط به مدیریت مال وقف و تصرف در درآمدهای موجود: این امر سبب کاهش رغبت هم‌وطنان برای انشاء موقوفات جدید شده است. همچنین موجب کاهش نظارت مردمی بر مدیریت وقف و درآمدهای آن شده است.^{۵۳}

ح. توجیه نبودن مسلمانان در خصوص اهمیت وقف و نیاز مبرم به آن در دوران معاصر:

در این خصوص مبلغان و علما کوتاهی کرده‌اند و در رسانه‌های جمعی مختلف هم اعم از روزنامه، رادیو، تلویزیون و اینترنت در این باره مطلبی بیان نمی‌شود.

د. ناچیزبودن درآمدهای ناشی از سرمایه‌گذاری‌های وقفی:

این امر به سبب مدیریت دولتی است که ناکارآمدی آن در مدیریت شرکت‌های بخش عمومی ثابت شده است. با این حال، همچنان پروژه‌های وقفی را که ده‌ها میلیارد جنیه مصری تخمین زده می‌شود در دست دارد.^{۵۴}

هـ. از بین رفتن اصل موقوفات به خاطر دست‌اندازی سوداگران:

این امر به واسطهٔ تبانی با برخی از کارمندان بی‌تقوای اوقاف، در طول سالیان دراز صورت گرفته است. این علاوه بر آن است که آماری دقیق از اوقاف وجود ندارد و سند برخی از موقوفات هم گم شده و یا از بین رفته است. همچنین شیوه‌های مدیریت و بهره‌برداری که نوعی انحصارطلبی را در آن می‌بینیم در تلف شدن بسیاری از اموال وقفی نقش داشته است. قانون تبدیل سند موقوفات به علاوهٔ تخریب برخی از رقبه‌های اوقاف هم در این امر بی‌تأثیر نبوده است.

و. دامنهٔ تنگ موارد مصرف به خاطر اعطای حق تغییر مصرف موقوفات به وزیر اوقاف:

ط. گسست میان وقف و انجمن‌ها و بنیادهای خیریه:

واضح است که وقف در اصل برای حمایت از نهادهای آموزشی، بهداشتی یا اجتماعی به وجود آمد، ولی از آغاز قرن بیستم میلادی تا نیمه آن، همان هنگام که دولت‌ها دست روی اوقاف گذاشتند، رابطه میان وقف و این نهادها قطع شد. این در حالی است که واقفان و متولیان اصلی وقف به خاطر ارتباط مستقیمشان با مردم، بهتر می‌توانند بر موقوفات نظارت داشته، عائدات و درآمد آنها را در عرصه‌های مورد نیاز هزینه کنند.^{۵۵}

البته از انصاف به دور است اگر نگوئیم نشانه‌هایی - اگر چه کم‌فروغ - در برخی از کشورها به چشم می‌خورد که می‌کوشند علل تضعیف‌کننده وقف اسلامی را از بین ببرند و وقف و نقش مهم آن را دوباره احیا کنند. این نشانه‌ها به قرار ذیل است:

۱- تجربه تأسیس صندوق‌های وقف در برخی از کشورها مانند کویت، عربستان، قطر و امارات؛

۲- تجربه سهام وقف به عنوان وسیله‌ای برای تجمیع اموال جهت تأسیس موقوفات جدید در برخی از کشورها مانند عمان، قطر، کویت و امارات؛

۳- وجود برخی بنیادهای خیریه کمک‌کننده به افراد و دیگر مؤسسات. بنیاد امیر سلطان بن عبد العزیز در عربستان، بنیاد شیخ زاید بن سلطان در امارات، بنیاد عبد الحمید شومان در اردن و بنیاد خیریه «اِقرأ» تأسیس شده به دست گروه تجاری «دله البركه» از این بنیادها به‌شمار می‌روند؛

۴- تأسیس هیئت جهانی اوقاف در بانک اسلامی توسعه در جده؛

۵- تأسیس دبیرخانه عمومی اوقاف در کویت.

این وضعیت کنونی وقف در جهان اسلام است که دارای پاره‌ای نقاط ضعف است و از انجام وظیفه مورد انتظار قاصر است. اکنون ببینیم وقف در نظام‌های غربی چگونه است؟

دوم. وضعیت وقف در جهان غرب: بدون تردید اعمال خیر در غرب و به طور خاص وقف در گستره‌ای وسیع و حجمی بزرگ رواج دارد و نقش بزرگی را در زندگی ساکنان آن خطه ایفا می‌کند. ذیلاً شواهد سخنم را ذکر می‌کنم:

الف. در غرب سازمان‌های غیر

دولتی Non Government

Organization یا سازمان‌های

غیرانتفاعی Nonprofit

• سازمان‌های اجتماعی مانند:

باشگاه‌ها، سندیکاها و اتاق‌های بازرگانی. منابع مالی این سازمان‌ها را اعضا و کسانی که از خدمات آنها استفاده می‌کنند تأمین می‌نمایند.

این سازمان‌ها در منابع مورد نیازشان بر وقف و کمک‌های خیریه و تلاش‌های داوطلبانه تکیه دارند؛ از این رو می‌توان با شناخت حجم این کمک‌ها و تعداد این سازمان‌ها، به اهمیت وقف در جهان غرب پی برد. به عنوان مثال، شمار این سازمان‌ها در ایالات متحده آمریکا حدود ۱۴۱۸۴۴۵ است که شامل ۸۵۰۴۵۵ سازمان خیریه، ۴۶۳۷۱۴ سازمان خیریه خاص و ۱۰۴۲۷۶ سازمان مربوط به قشر خاص است (سندیکاها، باشگاه‌ها و....). در انگلستان تا سال ۲۰۰۵ م حدود ۲۰۰۰۰ سازمان خیریه^{۵۷} وجود داشته و در کانادا ۸۰۰۰۰ سازمان وجود دارد^{۵۸}. ب. برای تأیید اهمیت وقف و وضعیت شگفت‌انگیز آن در جهان غرب برخی از ارقام را ذکر می‌کنیم:

۱- در لیست ثروتمندترین بنیادهای خیریه خاص در جهان که در اصل از وقف مال یکی از ثروتمندان و تأسیس بنیادی خیریه به نام او به وجود آمده است، می‌بینیم که حجم وقف در این

Organization وجود دارند که بر

اساس هدف و استفاده‌کنندگان از آنها به گونه‌های زیر تقسیم می‌شوند^{۵۶}:

- سازمان‌های خیریه: این سازمان‌ها خدمات خود را به صورت مستقیم یا از طریق شوراهای مردمی به توده مردم ارائه می‌کنند تا اسباب آسایش و رفاه اجتماعی طبقات فقیر جامعه را فراهم کنند. این سازمان‌ها بر حسب منابع، یا عام هستند و یا خاص. سازمان‌های خیریه عام سازمان‌هایی هستند که در منابع مالی خود به کمک‌های مردمی تکیه دارند و معمولاً به افراد کمک می‌کنند. سازمان‌ها/ بنیادهای خیریه خاص درآمدشان را از ثروتمندان به‌دست می‌آورند؛ خواه یک فرد یا یک خانواده و یا یک شرکت، و معمولاً کمک‌هایشان را به سازمان‌ها و جمعیت‌های خیریه می‌دهند.

• بنیادهای آموزشی یا بهداشتی:

خدماتشان در مقابل دستمزد انجام می‌دهند و تأمین منابع مالیشان علاوه بر آنکه از طریق ارائه خدمات و گرفتن دستمزد است، با اقدامات داوطلبانه مردم نیز تأمین می‌شود. معروف‌ترین این بنیادها دانشگاه‌ها و بیمارستان‌ها هستند.

نوع بنیادها در سال ۲۰۰۵م به حدود ۱۷۷/۵ میلیارد دلار رسیده است^{۵۹} که ۱۷/۸ میلیارد دلار آن از دو مؤسسهٔ دانمارکی، ۳۱/۳ میلیارد دلار آن از دو بنیاد سوئدی، ۱۶ میلیارد دلار از بنیادی انگلیسی و ۱۱۲/۴ میلیارد دلار آن از ۱۴ بنیاد آمریکایی است که در رأس آنها بنیاد خیریهٔ بیل گیتس قرار دارد که حجم اموال آن ۲۶/۸ میلیارد دلار است

۲- وقف یکی از منابع درآمدی مهم بسیاری از دانشگاه‌های غربی است. میزان وقف برای حدود ۵۰ دانشگاه در آمریکا در سال ۲۰۰۴م، ۱۳۲ میلیارد دلار بوده است که قطعاً بیشتر از اموال وقفی تمام کشورهای اسلامی است. در رأس این دانشگاه‌ها، دانشگاه هاروارد (نخستین دانشگاه در فهرست دانشگاه‌های برتر جهان) قرار دارد که موقوفات آن به ۲۲/۶ میلیارد دلار می‌رسد و کم‌ترین میزان وقف را هم دانشگاه میشیگان دارد که ۱/۰۴۹ میلیارد دلار است.^{۶۰}

ج. نگرش ساکنان غرب به اهمیت مشارکت در اعمال خیر، روز به روز در حال افزایش است؛ زیرا آمارها در ایالات متحدهٔ آمریکا نشان می‌دهد که مشارکت افراد در کمک‌های خیر

در سال ۲۰۰۴م ۱۹۰ میلیارد دلار از مجموع ۲۵۰ میلیارد دلار بوده و حدود ۷۶ درصد آن را تشکیل می‌دهد. این درصد، ۴/۱ درصد افزایش نسبت به سال ۲۰۰۳م دارد. گسترش نگرش مثبت به وقف آنجا خود را نشان می‌دهد که می‌بینیم بین ۷۰ درصد تا ۸۰ درصد آمریکایی‌ها در اعمال خیر سهیمند و به طور متوسط هر شهروند ۲/۳ درصد درآمد خود را صرف امور خیریه می‌کند. این میانگین از ۳/۱ درصد افراد دارای درآمد بالا و ۱ درصد افراد دارای درآمد پایین به دست آمده است.^{۶۱}

د. موارد مصرف اموال در بنیادهای خیریهٔ غرب نیز به شکل منظم و به صورتی است که در تحقق رفاه و کمک به تهیدستان و محرومان تأثیر ویژه دارد. درصد بهره‌مندی مؤسسات از کمک‌های خیریه در درجهٔ نخست از آن سازمان‌های دینی است؛ سپس نهادهای آموزشی و نهایتاً سازمان‌هایی که خدمات بشردوستانه ارائه می‌دهند. مصرف عایدات وقفی هم یا مستقیماً به افراد داده می‌شود - که این امر در سازمان‌های خیریهٔ عام صورت می‌گیرد - و یا با دادن مبالغ هنگفت از سوی بنیادهای خیریهٔ خاص به دیگر سازمان‌ها و بنیادهای خیریه.

ثمرات مهم وقف و موارد جدید مورد نیاز.

۴- وضعیت کنونی نهاد وقف در جهان غرب از بعد عملی وضعیت خوبی است، به طوری که علاوه بر داشتن سازمان‌دهی و مدیریت کارآمد، اقبال مردم و نگرش مثبت به آن نیز زیاد است.

۵- برای تصحیح روند وقف در جهان اسلام باید در درجه نخست به احکام فقهی مقید بود؛ سپس از نهاد وقف در غرب به‌ویژه در عرصه سازماندهی، مالی، اداری، حسابرسی، کیفیت مصرف و اطلاع‌رسانی ۱۴۱۸۴۴۵ رسانی شفاف بهره گرفت.

۶- به تحقیقات و نوشته‌های جدید در موضوع وقف نیاز است تا پرداختن به وقف از حالت بیان گزارش تاریخی و احیای متون تراثی بیرون آمده، موضوعاتی مانند سازماندهی اداری و مالی و حسابرسی مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد.

پاورقی

۱- این مقاله ترجمه‌ای است از: «نظام الوقف الإسلامی و النظم المشابهة فی العالم العربی - Endowment-Foundation-Trust»، نوشته

۱- نظام وقف به همان مفهوم متداول در فقه اسلامی در غرب نیز وجود دارد و بر اساس کمک‌های داوطلبانه یا صدقات مالی صورت می‌گیرد، با این شرط که در اصل آن تصرفی نشود و از منافع و درآمدهای آن برای اهداف مورد نظر واقف یا واقفان استفاده شود. اصطلاحات معادل وقف نیز بر دو گونه است: پاره‌ای از آنها فقط بر وقف صدق می‌کند که آن **Endowment** است و برخی هم برای وقف و هم برای معانی دیگر به کار می‌روند که آن **Foundation** و **Trust** است و هر کدام نیز یکی از سویه‌های وقف را دربرمی‌گیرد.

۲- ویژگی وقف اسلامی آن است که سابقه بیشتری از نظیر غربیش دارد؛ همچنین قواعدی فقهی/حقوقی دارد که انگیزه‌ها و اهداف وقف را به طور دقیق مشخص می‌کند.

۳- نهاد وقف در اسلام نقشی بزرگ در تاریخ اسلامی و حمایت از تمدن اسلامی داشته است، اما وضعیت موجود آن در بعد اجرایی از نقاط ضعف متعددی رنج می‌برد که آن هم یکی به سبب دخالت دولت در مدیریت آن است و دیگر توجیه نبودن مسلمانان از

دکتر محمد عبدالحلیم عمر (استاد حسابداری در دانشکده تجارت دانشگاه قاهره و مدیر مرکز اقتصاد اسلامی «صالح عبد الله کامل» در دانشگاه الازهر)، ارائه شده به دومین همایش اوقاف با عنوان «الصیغ التیمیویة و الرؤی المستقبلیة» (الگوهای توسعه‌مدار و دیدگاه‌های آینده‌نگر) برگزار شده در دانشگاه ام القری - مکه.

۲- خداوند به دادگری و نیکوکاری فرمان می‌دهد نحل (۱۶)، ۹۰.

۳- «حبس الأصل و تسبیل الثمرة».

ر.ک: ابن قدامه، عبد الله بن احمد،

المغنی (قاهره: مکتبه الکلیات)، ج ۵،

ص ۵۹۷. [تعریف مذکور که از متنی

حنبلی نقل شده، تقریباً با تعریف فقه

شیعه همخوانی دارد. محقق حلی

در شرایع الإسلام (ج ۱، ص ۳۴۳)

می‌گوید: «الوقف عقد ثمرته تحبیس

الأصل و إطلاق المنفعة». شهید اول

نیز در اللعنة الدمشقیة گفته است: «و

هو (الوقف) تحبیس الأصل و إطلاق

المنفعة». منظور از حبس کردن عین

مال، نگاه داشتن آن از نقل و انتقال

و تصرفاتی است که سبب تلف عین

گردد؛ زیرا مقصود از وقف، انتفاع

همیشگی موقوف علیهم از موقوفه

است؛ به همین دلیل هم به آن وقف

می‌گویند. منظور از تسبیل منافع نیز در راه خدا قرار دادن منافع است (طوسی، محمد بن حسن، المبسوط، ج ۳، ص ۲۸۶) و واقف از موقوفه استفاده شخصی نمی‌کند.]

۴ - قاموس إلیاس العصری (قاهره: دار

إلیاس)، مادة وقف، ص ۸۱۰.

۵- سایت

WWW.answers.com

در جستجوی کلمه «Endowment»

Definition.

۶ - سایت

WWW.hcf.on.ca

در جستجوی کلمه

«Endowment Questions».

۷- تاجی، تحسین فاروق، قاموس

مصطلحات المصارف و المال و

الاستثمار، (الأكاديمية العربية للعلوم

المالیة و المصرفية، ۱۹۹۷م)، ص ۶۲۳.

۸ - مصری، حسنی، فكرة الترس

و عقد الاستثمار المشترك فی القيم

المنقولة (ناشر مؤلف، چاپ اول

۱۹۸۵م)، ص ۳۹-۴۲.

۹- سایت

WWW.askoxford.com

در جستجوی کلمه «Trust».

۱۰ - مصری، حسنی، ص ۳۹-۴۲.

۱۱- سایت

Definition of کلمه جستجوی

Endowment؛ سایت

WWW.amb-usa.fr در

جستجوی کلمه

؛Endowment History in Usa

و جمال برزنجی، «الوقف الإسلامی و

أثره فی تنمية المجتمع؛ نماذج معاصرة

لتطبيقاته فی أمريكا الشمالية»، چاپ

شده در مجموعه مقالات همایش «نحو

دور تموی للوقف»، کویت، وزارت

أوقاف، ۱۹۹۳م، ص ۱۴۱-۱۴۳.

۲۱ - «الوقف تحبیس مالک مطلق

التصرف فی ماله المنتفع به مع بقاء

عینه بقطع تصرف الواقف و غیره فی

رقبته، یصرف ریعہ إلى جهه بر تقرباً

لله تعالی». هیثمی، ابن حجر، تحفه

المحتاج بشرح المنهاج (بیروت: دار

صادر)، ج ۳، ص ۲.

۲۲ - «اسم جامع للطاعات و أعمال

الخير المقربة لله تعالی». فخر رازی،

التفسیر الكبير (بیروت: دار الكتب

العلمیة، ۱۴۲۱ق/۲۰۰۰م)، ج ۵، ص

۳۲.

۲۳ - در جستجوی کلمه

Guide NGO در سایت

WWW. Google.com

برگرفته از

WWW. Docs-lib.duke

WWW.askoxford.com

در جستجوی کلمه «Charity»

Trust».

۱۲- همان سایت در جستجوی کلمه

«Foundation».

۱۳-سایت

WWW.investorword.com در

جستجوی کلمه «Foundation».

۱۴ - سایت

WWW.answers.com

در جستجوی عبارت

«Definition Foundation».

۱۵ - مصری، حسنی، فكرة الترس...،

ص ۴۲۸-۴۲۹.

۱۶- آل عمران (۳)، ۹۲.

۱۷ - به جز بخاری، عدهای آن را

نقل کرده‌اند. از جمله در نیل الأوطار

شوکانی (چاپ مکتبه الحلبي)، ج ۶،

ص ۳۴.

۱۸ - طرابلسی، برهان الدین، الإسعاف

فی أحكام الأوقاف (دار الرائد العربی)،

ص ۱۰۲۹.

۱۹ - مصری، حسنی، فكرة الترس...،

ص ۳۷-۲۹.

۲۰ - سایت

WWW. Pnn.org در جستجوی

کلمه Endowment UK ؛

سایت WWW.answer.com در

۲۴ - از جمله این مؤسسات: مرکز ملی حقوق زنان و مردان همجنس‌باز، جمعیت وکلای مدافع همجنس‌بازان (بنیاد بولاگ) و نهادهای بسیار دیگر که اطلاعاتی را از فعالیتهای خود در اینترنت منتشر می‌کنند. برای تفصیل بیشتر ر.ک:

www.Charitynavigator.com

در جستجو از عبارت

charity alphabetical.

۲۵ - این مطلبی است که صراحتاً در برنامه‌های «اعطای بورس» مؤسسه ولبرایت (Fulbright Foundation) در سایت این مؤسسه آمده است.

۲۶ - سایت

WWW.answers.com

در جستجو از کلمه

Charity Foundation سپس
Ford foundation.

۲۷ - حاشیه ابن عابدین (دار إحياء التراث العربی)، ج ۳، ص ۳۶۰.

۲۸ - محمد أبوزهره، محاضرات فی الوقف (بیروت: دار الفكر العربی)، ص ۱۵۸-۱۶۳.

۲۹ - محمد عبد الحليم عمر، «تجربة إدارة الأوقاف فی جمهورية مصر العربیة»، پژوهش ارائه شده به همایش

«التطبيق المعاصر للوقف» (راهکارهای اجرایی وقف در جهان معاصر)، برگزار شده در شهر قازان تاجیکستان از سوی «المعهد الإسلامي للبحوث و التدريب» در جدّه با همکاری دبیرخانه کل اوقاف کویت به تاریخ ۱۴-۱۷/۶/۲۰۰۴م.

۳۰- جستجو در خصوص عبارت

Endowment Management

در سایت‌های ذیل:

www.Commonfund.org

و

www.sfu.ca.

۳۱- مؤلف در نقد خود بر نقش دولت، به دولت کشور متبوع خود «مصر» اشاره دارد.

۳۲ - سایت «مرکز ملی آمایش خیره‌ها»

www.nccs.urban.org.

۳۳ - مانند مؤسسه آمریکایی احسان ملاح. ر.ک سایت این مؤسسه به نشانی: www.choritynovigator؛ نیز بنیاد وقف آمریکا:

www.aefonline.org.

۳۴- مانند مرکز احسان آمریکا (American Institute

of Philanthropy). درباره

فعالیت‌های این مؤسسه ر.ک:

www.choritywothory.com و

۴۲ - شرح فتح القدير از ابن همام، ج

۵، ص ۴۳؛ المغنی از ابن قدامه، ج ۵،

ص ۶۴۸

۴۳ - حاشیة قلیوبی و عمیره، ج ۳،

ص ۱۰۸

۴۴ - حاشیة دسوقی بر الشرح الكبير

در دیر، ج ۴، ص ۴۵۲

۴۵-سایت

www.charitynavigator.com

در جستجوی عبارت «ارزیابی

خیریه‌ها».

۴۶- محمد عبدالحلیم عمر، «الاستثمار

فی الوقف و فی غلاته»، پژوهش

ارائه شده به چهاردهمین همایش بین

المللی مجمع الفقه الإسلامی برگزار

شده در عمان، سال ۲۰۰۴م.

۴۷ - سایت

www.answer.com در

جستجوی عبارت Endowment

؛ investment

و سایت

www.unm.edu

برای نمونه ر.ک:

www.scotland.gov.uk

۴۸ - محمد عبدالحلیم عمر، «المحاسبة

على الوقف»، تحقیق ارائه شده به

کارگاه «القضايا المستجدة فی الوقف»

برگزارشده با همکاری مرکز و دبیرخانه

www.choritynavigator

۳۵ - ر.ک:

www.choritybank.org

۳۶ - المبسوط سرخسی (بیروت: دار

المعرفة)، ج ۱۲، ص ۳۸-۳۹.

۳۷ - سایت

www.answer.com جستجو

درباره «انواع مؤسسات خیریه».

۳۸ - حاشیة دسوقی بر الشرح الكبير

در دیر، ج ۴، ص ۷۶-۷۷؛ مغنی المحتاج

خطیب شربینی، ج ۲، ص ۳۷۷؛ المغنی

ابن قدامه، ج ۵، ص ۶۴۲ و المبسوط

سرخسی، ج ۱۲، ص ۴۵.

۳۹ - شرح فتح القدير از ابن همام، ج

۵، ص ۴۳۱؛ حاشیة قلیوبی و عمیره، ج

۳، ص ۹۸؛ المغنی ابن قدامه، ج ۵، ص

۶۴۱؛ العقود المدویة از ابن عابدین، ج

۱، ص ۱۲۰؛ حاشیة دسوقی بر الشرح

الكبير در دیر، ج ۴، ص ۷۷؛ مجموع

فتاوی ابن تیمیه، ج ۳۱، ص ۲۳۴.

۴۰ - حاشیة دسوقی بر الشرح الكبير

در دیر، ج ۴، ص ۷۶.

۴۱-سایت

www.wfac.org.uk

در جستجوی عبارت

charity work

کل اوقاف کویت و المعهد الإسلامي للبحوث و التدريب، اکتبر ۲۰۰۲م. و جستجو در اینترنت به دنبال عبارت Endowment و accounting در سایت‌هایی که این نام‌ها را دارند؛ همچنین جستجو به دنبال charity accounting.

۴۹-سایت

www.charitynavigator.com

در جستجو از کلمه

Foundation که در این سایت فهرستی از همه بنیادهای خیریه و گزارش‌های مالی هر بنیاد به تفکیک آمده است.

۵۰ - این واقعه‌ای است که - به طور مثال - در مصر هنگام ظهور موج سوسیالیسم و ملی‌شدن رخ داد. آن‌هنگام که قانون ۵۲ مورخه ۱۹۵۷م و قانون شماره ۴۴ مورخه ۱۹۶۲م صادر شد مبنی بر آنکه سند زمین‌های زراعی موقوفه، باید به نام وزارت اصلاح کشاورزی بخورد. همچنین سند ساختمان‌ها و زمین‌های ساختمان‌های وقفی در استان‌ها. اگر چه بعد از این دو قانون، قانون شماره ۴۲ در ۱۹۷۳م صادر شد که این رقبه‌ها را به وزارت اوقاف بازگرداند، اما به هر حال تحت تیول دولت است. این امر در کشورهای

دیگر هم رخ داده است.

۵۱ - فؤاد عبد الله العمر، إسهام الوقف فی العمل الأهلی و التنمية الاجتماعیة، (دبیرخانه عمومی اوقاف کویت، ۱۴۲۱ق/۲۰۰۱م)، ص ۵۵-۶۲.

۵۲ - عطیة فتحی الویشی أحكام الوقف و حركة التقنین المعاصر فی دول العالم الإسلامی المعاصر، (دبیرخانه عمومی اوقاف کویت، ۱۴۲۳ق/۲۰۰۲م)؛ علی عبد الفتاح علی جبریل، حركة تقنین أحكام الوقف، (دبیرخانه عمومی اوقاف کویت، ۱۴۲۴ق/۲۰۰۳م)؛ فؤاد عبد الله العمر، پیشین، ص ۶۱-۶۲ که می‌گوید: «با نگاهی به قوانین وقف از زمان عثمانی گرفته تا قوانین وقف کشورهای عربی و اسلامی، مشاهده می‌شود همگی تلاش می‌کنند دست دولت را بر نظارت، تولید و توزیع اوقاف بسط و گسترش دهند».

۵۳ - به عنوان نمونه، اموال وقفی در مصر حدود ۸ میلیارد جنیه و درآمد خالص ناشی از آن، بعد از کم کردن حقوق ناظر و مخارج منظورنشده، به حدود ۱۰۰ میلیون جنیه یعنی ۱۲/۲۵ درصد از کل اموال می‌رسد. ر.ک: محمد عبد الحلیم عمر، «تجربه إدارة الأوقاف فی مصر»، همان، ص ۲۳.

بخش غیرانتفاعی».

۵۹ - سایت

www.answer.com

در جستجوی عبارت «ثروتمندترین بنیادها». به ملحقات این بحث نیز مراجعه کنید.

۶۰ - سایت

www.infopleas.com

در جستجوی عبارت Universities Endowment.

۶۱ - سایت

www.amb-usa.fr.org در

جستجو از گستره اقدامات نیکوکارانه در آمریکا.

۵۴ - برای تأیید سخنم، همین بس که بنده با وجود جستجوی فراوان، اطلاعاتی را درباره حجم وقف در جهان اسلام نه در کتابها یافتیم نه در مقالات متعددی که در خصوص وقف نگاشته شده و نه حتی در شبکه اینترنت.

۵۵ - فؤاد عبد الله العمر، إسهام الوقف فی العمل الأهلی و التنمية الاجتماعية (الأمانة العامة للأوقاف بالکویت، ۱۴۲۱ق/۲۰۰۰م)، ص ۸۱-۸۳؛ و یاسر عبد الکریم الحورانی، الوقف و العمل الأهلی فی المجتمع الإسلامی المعاصر (الأمانة العامة للأوقاف بالکویت، ۱۴۲۲ق/۲۰۰۱م)، ص ۷۷ به بعد.

۵۶ - سایت

www.answer.com

در جستجوی عبارت

Nonprofit Organization.

۵۷ - سایت

www.answer.com

در جستجوی عبارت

.charities UK

۵۸ - مرکز ملی آمایش خیریه‌ها در ایالات متحده آمریکا: سایت

www.nccs.urban.org

در جستجو از «مرکز اطلاعات سریع در